

A FOGYATÉKOSSÁG ÉS A VÁLLALKOZÓI IDENTITÁS KAPCSOLATA AZ INTERSEKCIONALITÁS LENCSEJÉN KERESZTÜL

THE RELATIONSHIP BETWEEN DISABILITY AND ENTREPRENEURIAL IDENTITY THROUGH THE LENS OF INTERSECTIONALITY

A többes identitások egymásra hatását vizsgáló ún. interszekcionális kutatások terjedésének ellenére a fogyatékossgal élő emberek még mindig láthatatlan kisebbség ezen a területen. A szerzők a fogyatékossgal élő vállalkozókkal készített kvalitatív kutatásukban azt vizsgálták, hogyan alakult identitáskonstrukciójuk a vállalkozás és a fogyatékossgal metszéspontjában. Az eredmények azt mutatják, hogy legalább két, egymástól eltérő stratégia játszik szerepet: az ellentmondásokat konzerváló, illetve az ezeket feloldó identitásképző stratégia. Míg a fogyatékossgal élő vállalkozók identitását egy épségistának mondható környezetben egy jellemzően vállalkozói diskurzus alakította, pozitív identitásuk alakításában megjelenik a sorstársaktól való elhatárolódás, a fogyatékossgal mint negatív identitásmarker elutasítása és eltávolítása.

Kulcsszavak: interszekcionalitás, identitás, fogyatékossgal élő vállalkozók

Intersectional entrepreneurship research is becoming increasingly widespread; however, people with disabilities are still an invisible minority in this area. In this qualitative research with entrepreneurs with disabilities, the authors investigated how their identity construction evolved at the intersection of entrepreneurship and disability. The results show that at least two distinct strategies play a role: the strategy of preserving contradictions and the strategy of resolving them. While mainstream entrepreneurial discourse affected the identity construction of entrepreneurs with disabilities through ableist trends, distancing from peers and the rejection and removal of disability as a negative identity marker play a role in the shaping of their positive identity.

Keywords: intersectionality, identity, entrepreneurs with disabilities

Finanszírozás/Funding:

A TKP2021-NKTA-44 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2021 (TKP2021-NKTA) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

This research was supported by the Ministry of Innovation and Technology of Hungary from the National Research, Development and Innovation Fund, financed under the Tématerületi Kiválósági Program 2021 (TKP2021-NKTA) funding scheme (Project no. TKP2021-NKTA-44).

Szerzők/Authors:

Svastics Carmen^a (svastics.carmen@barczi.elte.hu) egyetemi tanársegéd; Dr. Hidegh Anna Laura^b (anna.hidegh@uni-corvinus.hu) egyetemi docens; Dr. Csillag Sára^c (Csillag.Sara@uni-bge.hu) egyetemi tanár; Dr. Győri Zsuzsanna^c (Gyori.Zsuzsanna@uni-bge.hu) egyetemi docens

^aELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar (ELTE Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education) Magyarország (Hungary); ^bBudapesti Corvinus Egyetem (Corvinus University of Budapest) Magyarország (Hungary); ^cBudapesti Gazdasági Egyetem (Budapest Business University) Magyarország (Hungary)

A cikk beérkezett: 2022. 11. 16-án, javítva: 2023. 02. 20-án, elfogadva: 2023. 03. 24-én.

The article was received: 16. 11. 2022, revised: 20. 02. 2023, accepted: 24. 03. 2023.

Az interszekcionális megközelítést alkalmazó szakirodalom a különböző identitáspozíciók együttélését, kölcsönhatását és kölcsönös reprodukcióját vizsgálja (Collins, 2020; Crenshaw, 1991; Sebestyén, 2014). Annak ellenére, hogy egyre több kutatás alkalmaz többdimenziós megközelítést (Adeeko & Treanor, 2022; Barrett & Vershina, 2017; Essers et al., 2013; Essers & Benschop,

2009; Heizmann & Liu, 2020), még mindig kevés a fogyatékossgal egymást metsző identitáskategóriáinak vizsgálata (Williams & Patterson, 2019). Mivel a fogyatékossgal élő emberek nagyrészt „elfeledett kisebbség” a vállalkozói kutatásokban (Cooney, 2008; Csillag et al., 2020), tanulmányunkban azt szeretnénk feltárni, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozók hogyan navigálják identitásukat

a vállalkozás és a fogyatékoság kereszteződésben. Az eredmények új megvilágításba helyezhetik a vállalkozó potenciálisan kiváltságos identitáspozíciójának, valamint a hagyományosan marginalizáltak tekintett fogyatékoság kategóriájának egymásra hatását.

A cikk felépítése a következő: először a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján összefoglaljuk az interszekcionalitás elméleti és módszertani hátterét, valamint ennek megjelenését a vállalkozási és fogyatékoságtudományi kutatásokban és szakirodalomban. Ezután bemutatjuk a kutatási projekt részleteit, illetve a fő eredményeket. Végül következtetéseket fogalmazunk meg, illetve felvöljük a kutatás korlátait és néhány lehetséges jövőbeni kutatási irányt.

Interszekcionalitás és identitás

Az interszekcionalitás fogalmának megszületése a 90-es években Crenshaw (1991) munkásságához köthető. Ebben az időben Crenshaw és afro-amerikai feministák egyre határozottabban kritizálták a diszkrimináció azon domináns értelmezését, miszerint az vagy a fajon/etnicitáson, vagy pedig a társadalmi nemen alapul, figyelmen kívül hagyva az egyszerre több hátrányos jellemzővel is rendelkező személyek, például az afro-amerikai nők tapasztalatait (Sebestyén, 2014). Ráadásul „*az afro-amerikai nők sok tapasztalata nem [volt] értelmezhető az etnikai vagy nemi elnyomás tradicionális értelmezési keretein belül*” (Erevelles & Minear, 2010, p. 129), mivel ezen halmozódó hátrányok nem elemezhetők kizárólag az egyik identitásjellemező (vagy hegemon elnyomórendszer) alapján. Crenshaw (1991) értelmezésében ennél fogva a kisebbségi identitásból adódó egyenlőtlenségek összekapcsolódnak, és egy sajátos társadalmi viszonyrendszert és halmozottan hátrányos helyzetet hoznak létre. Az interszekcionalitásról való magyarázat előszeretettel használja az utak és a közlekedés metaforáját: az utak az egyenlőtlenségeket jelképezik (nem, faj/etnicitás, osztály stb.), a többszörösen kirekesztett és hátrányos helyzetű személyek pedig ezeknek az utaknak a kereszteződésében állnak. Ezáltal esetükben két vagy akár több egyenlőtlenségi mutató metszi egymást, amik összeadódnak, hatványozódnak, sőt, akár új típusú egyenlőtlenségek is válhatnak. Mint ahogy a kereszteződésekben sokkal több a baleset, így a több hátrányos helyzetű jellemzővel bíró egyéneket is több, illetve más hátrány éri (Sebestyén, 2014). Crenshaw (1991) megkülönböztet strukturális interszekcionalitást, amikor az egyenlőtlenség és a diszkrimináció közvetlenül tetten érhető az egyének mindennapi tapasztalataiban, és politikai interszekcionalitást, ami az egyenlőtlenségek és elnyomás politikai és társadalmi rendszerekben, struktúrákban való megjelenését jelenti. Bár a jelen cikk elsősorban a strukturális interszekcionalitással kíván foglalkozni, fontos megemlíteni, hogy az interszekcionalitás politikai síkon való megközelítése többek közt módszertanilag is elősegítette például a színesbőrű nők elleni erőszak társadalompolitikai értelmezését és kezelését, amit korábban sokszor sem a feminizmus, sem az antirasszizmus nem tudott kellően tematizálni.

Ma az interszekcionalitás egyrészt elméleti lencse és módszertan az elnyomó hatalmi struktúrák és a diszkrimináció vizsgálatára (Booyesen, 2018), másrészt a kritikai társadalomelmélet egy kialakulóban lévő kutatási paradigmája (Hancock, 2007). A különbözőségi kategóriák és a társadalmi helyszínek egymást kölcsönösen létrehozó viszonyaira vonatkozik (Hankivsky et al., 2014) egy olyan hatalmi mátrixon belül, amely tükröződik „*az egyéni életekben, a társadalmi gyakorlatokban, az intézményi rendszerekben és a kulturális ideológiákban, valamint a nők és férfiak életében megjelenő eltérő eredményekben*” (Calás et al., 2014, p. 27). Miller értelmezésében a valóban interszekcionális elemzésekben az egyéni tapasztalatok (mikroszint) és az olyan makroszintű tényezők, mint a hatalmi struktúrák és a rendszerszintű privilégiumok egyaránt megjelennek (Miller, 2018).

Bár az interszekcionalitás Crenshaw révén, aki jogász volt, a jogtudomány területéről indult, ma már keretrendszerként a szociológiában, a politikatudományban, az oktatáskutatásban és a vállalkozáskutatásban is jelen van (Heizmann & Liu, 2020). Az esetek nagy részében különböző hátrányos helyzetű csoportok élményeinek megértésére alkalmazzák (Erevelles & Minear, 2010; Hancock, 2007; Moodley & Graham, 2015). Weldon (2008) értelmezésében azonban az interszekcionalitás nemcsak a marginalizált csoportok élményeinek feltárásánál használható, de a privilegizált és marginalizált jellemzők, identitások egymásra hatásának vizsgálatokor is értékes keret lehet. Mivel az egyének nagy részének egyszerre lehet társadalmilag elismert és értékel, valamint lenézett vagy elutasított identitása is, fontos szempont lehet ezen hatások együttes feltárása és értelmezése: milyen dinamikák működnek közöttük, képes-e a pozitív, privilegizált identitás a negatív, marginalizáltból eredő hatásokat kompenzálni, és ha igen, hogyan (Booyesen, 2018). Sőt, a különböző társadalmi kategóriákhoz való tartozást a szakmai, vezetői vagy a vállalkozói identitás is kifejezheti, amelyhez előnyös identitáspozíciók tapadhatnak (Booyesen, 2018). Ezek a privilegizált identitáskategóriák más marginalizált identitáskategóriákkal való összejátékukban változatos egyéni identitásmunkát eredményezhetnek, amely akár hozzájárulhat az előnytelen identitáskategóriákból fakadó hátrányok leküzdéséhez, ahogy azt például Adeeko és Treanor (2022) vizsgálták menekült vállalkozónők esetében. Ezért tanulmányunkban a hagyományos interszekcionalitással foglalkozó kutatásokon túlmutatva, az interszekcionalitás eredeti fogalmától elmozdulva az általában privilegizáltak tekintett vállalkozói identitás és a marginalizáltak számító fogyatékos identitás kapcsolatát vizsgáljuk.

Interszekcionalitás a vállalkozói kutatásokban

A mainstream vállalkozói irodalom azt sugallja, hogy a vállalkozó innovatív, büszke, kivételes képességekkel és tudással rendelkező, független hős, leginkább fehér férfi, aki felismeri és ki is használja az adódó lehetőségeket, és ehhez saját és mások erőforrásait is hasznosítani tudja (Aldrich & Ruef, 2018; Aulet, 2013; Aulet & Murray,

2013). A különböző kisebbségi vagy hátrányos helyzetű csoportokból származó egyének vállalkozóvá válásával és vállalkozásaival foglalkozó irodalom ezzel a hegemon szemlélettel szemben hangsúlyozza a vállalkozók és vállalkozások sokszínűségét, kihangsúlyozva, hogy a vállalkozói attitűd vagy kompetenciák nemtől, kortól, vagy például faji hovatartozástól függetlenül is jelen vannak, és ez természetesen eredményez vállalkozói tevékenységet (Csillag et al., 2019). Ennek a kisebbségi vállalkozási irodalomnak azon nézetét meghaladva, hogy a kontextuális feltételek (mint a veleszületett tulajdonságok, képzettség, kapcsolati háló vagy az egészségi állapot) másodlagosak a vállalkozói identitás mellett, a vállalkozói identitás interszekcionális megközelítése elősegíti annak megértését, hogy a többszörös identitások hogyan alakítják a gazdasági cselekvést (Hidegh et al., 2023; Romero & Valdez, 2016). Teszik ezt azért, hogy az egyes identitáskategóriákat és azok jellemzőit nem külön-külön, hanem interakcióikban vizsgálják, ezáltal árnyaltabb képet mutatnak az egyének tapasztalatairól és a mindennapi vállalkozói tevékenységről.

Az ide kapcsolható empirikus kutatások nagy része a nemek és a vállalkozói lét metszéspontjaira összpontosít (Ahl & Marlow, 2012; Erogul et al., 2019; Heizmann & Liu, 2020). Ennek fő oka, hogy a vállalkozásokról szóló kutatások és szakirodalom megállapításai egy alapvetően férfiorientált domináns kulturális ideológiából származnak, így kiemelten szükséges a női tapasztalatok és attitűdök megjelentetése (Gódnány, 2018; Jávör et al., 2022). A maszkulinitás dominanciáját mutatja, hogy Heizmann és Liu (2020) az elitosztálybeli női vállalkozók helyzetét vizsgálva azt találták, hogy a nők, miközben komoly erőfeszítéseket tettek az ún. nemi fenyegetettség (*gender threat*) elkerülésére (Ahl & Marlow, 2012), diszkurzív identitásképzésükön keresztül reprodukálták a mainstream, hasznosságra és profitra épülő közgazdasági paradigmát, a fehér felsőbbrendűséget, a heteronormativitást és az épségizmust.

Más tanulmányok a nem és a faji, etnikai hovatartozás szerepét egyszerre vizsgálták a vállalkozóknál. Harvey (2005) munkásosztálybeli fekete női fodrászsalon-tulajdonosok helyzetét és motivációit vizsgálva megállapítja, hogy a vállalkozói identitást egyfelől a faji/etnikai szolidaritás, másfelől a nemi alapú családi kötelezettségek is befolyásolják. Essers és Benschop (2007) Hollandiában élő marokkói és török származású, muszlim vállalkozó nők tapasztalatait vizsgálva jutnak arra a következtetésre, hogy az interszekcionalitás komoly identitásmunkát igényel az egyén részéről. Vizsgálatuk eredményeként három stratégiát különböztettek meg: a konformizmust, ahol maga a tevékenység összeegyeztethető volt a nőkel szembeni kisebbségi kulturális elvárásokkal, a női és etnikai identitás határainak átlépését egy erősebb vállalkozói identitás kialakítása érdekében, valamint a „hibrid etnikai identitások kialakítását és a nemi identitások átformálását, amely az etnocentrikus és nemi alapú vállalkozói diszkurzusokkal való szakításhoz vezet” (Essers & Benschop, 2007, p. 65). Későbbi munkájukban (Essers & Benschop, 2009) hangsúlyozzák, hogy az identitások kreatív össze-

egyeztetése kifejezetten előnyös és hatékony is lehet a vállalkozói tevékenység szempontjából.

Hasonló eredményekre jutott Essers és Tedmanson (2014) is, akik Hollandiában élő, török származású, muszlim vállalkozó nőket vizsgálva azt találták, hogy a megkülönböztetés különböző formái és forrásai mentén akár új, transznacionális és hibrid identitások is létrehozhatók. (Ezek ugyanakkor az elhatárolódás eszközei is lehetnek, egyfelől a holland vállalkozóktól, másfelől a török kisebbség más, nem vállalkozó tagjaitól.) Stirzaker és Sitko (2018) idősebb vállalkozó nők esetében szintén arra jutottak, hogy az identitások szinergiákat is alkothatnak, tehát a társadalmi identitás (pl. anya) segíti a vállalkozói identitást és fordítva. Adeeko és Treanor (2022) menekült státuszú vállalkozónők identitásmunkáját vizsgálva szintén leszögezik, hogy a vállalkozói identitás, bár nem zökkenőmentesen, de lehetővé teszi a megbélyegzett menekült címke elutasítását és a vállalkozó privilegizált identitásának kimunkálását. Barrett és Vershinina (2017) az Egyesült Királyságban élő lengyel bevándorló vállalkozók különböző generációinak vállalkozói identitását vizsgálva bár azt állapította meg, hogy motivációikat nem az etnikai hovatartozásuk határozta meg, szinergiákat azonban ők is tapasztaltak: az etnikai és a vállalkozói identitás keresztezte egymást és különböző módon szolgáltak egymás erőforrásaként.

Az eddigi kutatási eredményeket összefoglalva Williams és Patterson (2019) szerint mind a kritikai vállalkozástudományban, mind a kisebbségi vállalkozók tapasztalatait vizsgáló szakirodalomban még mindig kevés az olyan interszekcionális tanulmány, amely a fentiekén túl a fogyatékoságot mint identitáskategóriát vizsgálja. Ez amiatt is sajnálatos, mert a fogyatékoság mint társadalmi kategória a tapasztalatok új dimenzióinak feltárására adna lehetőséget, ami a vállalkozói szellem még gazdagabb megértéséhez vezethetne.

Interszekcionalitás a fogyatékosággal kapcsolatos kutatásokban

A fogyatékoság egy olyan megkerülhetetlen társadalmi kategória, amely jelentős hátránnyal jár, és – a testi és mentális épséget normaként elváró épségizmus ideológiájából fakadóan – alapvetően negatív megítélés alá esik (Campbell, 2009; Csillag et al., 2021). A fogyatékos-identitás kialakulása szoros kapcsolatban áll a fogyatékosággal élő emberek testével, az ezzel kapcsolatos tapasztalatokkal és érzetekkel (*embodiment*). Bár a fogyatékoság újabb meghatározásai egyre inkább kiemelik a környezet szerepét a fogyatékoság létrejöttében, a fogyatékosággal élő személyek „a testi tulajdonságok hierarchiájába kerülnek, amely meghatározza a kiváltságok, a státusz és a hatalom elosztását” (Garland-Thomson, 1997, p. 6). Az ilyen tapasztalatok negatív hatással lehetnek az önbecsülésre és a testképre, és az épségista normák elfogadásához, internalizálásához, nem látható fogyatékoságok esetén pedig a fogyatékoság tagadásához és elrejtéséhez, a fogyatékos-identitás fel nem vállalásához vezethetnek (Campbell, 2009).

Korábbi kutatások az interszekcionális megközelítést elsősorban a rasszizmus és a szexizmus struktúráinak vizsgálatára alkalmazták (King et al., 2019), a fogyatékossgal élő embereket érő épségizmus jelenségének és hatásainak feltárása csak nemrég került a társadalomtudományi kutatások fókuszába (Hernández-Saca et al., 2018). Megjelenése a fogyatékossgtudományban a fogyatékossg kategóriájának esszencializálására adott válaszként értelmezhető (Erevelles & Minear, 2010), mely a fogyatékossgal élő embereket homogén csoportként kezelte és azt feltételezte, hogy ugyanazokat a nézeteket, tapasztalatokat, prioritásokat osztják, függetlenül nemüktől, életkoruktól, társadalmi-kulturális státuszuktól vagy egyéb jellemzőiktől (Goethals et al., 2015). A fogyatékossggal kapcsolatos interszekcionális vizsgálatok arra a feltételezésre épülnek, hogy a fogyatékossg és más identitásmarkerek komplex módon, több irányból kapcsolódnak egymáshoz (Hernández-Saca et al., 2018): „*a fogyatékossg az identitás minden vektorával keresztezi egymást, mivel a fogyatékossg minden osztályú, fajú, etnikumú és vallású embert érint, legyen az férfi vagy nő, hetero vagy meleg*” (Hirschmann, 2012, p. 397). Ezen érvelés szerint ráadásul a fogyatékossg nem egyszerűen egy további, az identitás-markerekhez adandó dimenzió: a fogyatékossgok közötti különbségek olyan alapvetőek, hogy a más társadalmi kategóriákkal való metszéspontok az interszekcionalitáson belüli interszekcionalitást hoznak létre. Nyilvánvaló jelentősége ellenére a fogyatékossg továbbra is alulkutatott identitás olyan területeken, mint a társadalmi vagy a menedzsmenttanulmányok (Williams & Patterson, 2019), és következetesen hiányzik a jelenleg is folyó interszekcionális vizsgálatokból (Erevelles & Minear, 2010; Hernández-Saca et al., 2018).

Az interszekcionális megközelítést alkalmazó fogyatékossgai tanulmányok általában két (vagy több) hátrányos helyzetű kategóriára összpontosítanak, mint például a fogyatékossg és a nem (Brown & Moloney, 2018; Corlett & Mavin, 2014; Moodley & Graham, 2015), a fogyatékossg és a faji/etnikai származás (Artiles, 2013; Berghs & Dyson, 2020; Erevelles & Minear, 2010; Fylling & Melboe, 2019), a fogyatékossg, a faji/etnikai származás és a nem (Bailey & Mobley, 2019; Erevelles & Minear, 2010), a fogyatékossg és a szexuális irányultság (Drummond & Brotman, 2014; Miller, 2018), vagy a fogyatékossg és az életkor (McGrath et al., 2016; Shifrer & Frederick, 2019).

A fogyatékossgal élő nők tapasztalataira összpontosító tanulmányok azt mutatják, hogy a fogyatékossgal élő nők az élet minden területén, mint például a foglalkoztatásban (Brown & Moloney, 2018), egyenlőtlenséget élnek meg, és meg kell küzdeniük a szexizmus és az épségizmus kettős terhével (Garland-Thomson, 1997). Egy Zheng és munkatársai (2020) által fogyatékossgal élő kínai női vállalkozók körében végzett kutatás azt találta, hogy a kiber munkát végző nők folyamatosan újradefiniálják fogyatékos-identitásukat a változó körülmények mentén. Sokszor eltitkolják fogyatékossgukat, és mivel a közösségi média révén képesek a „normális” és a „speciális” közötti határok feloldására, ezáltal lehetőséget kapnak arra, hogy másokkal egyenlő szereplőkké váljanak, és

növeljék az életük feletti ellenőrzést. Egy másik, főiskolai hallgatók körében végzett identitásvizsgálatban Miller (2018) a fogyatékossg és a queer identitás metszéspontjaira összpontosítva öt identitászemléletet talált: *interszekcionális, interaktív, egymást átfedő, párhuzamos és ellenálló* viszonyulásokat. Ráadásul a diákok, a szituációtól függően egyszerre több nézőpontot is alkalmaztak azért, hogy ellenálljanak a társadalmi elnyomásnak, eligazodjanak a változó kontextusokban, valamint rezilienciájukat fejlesszék és egyben egy közösséget is építsenek.

A fogyatékossg és a kiváltságos identitáskategóriák metszéspontjairól szóló további kutatások a fogyatékossg és a férfiaság (King et al., 2019; Ostrander, 2008) vagy a fogyatékossg és a szakmai identitás kapcsolatára összpontosítanak (Haslett et al., 2020; Richard & Hennekam, 2021). Ostrander (2008) a gerincvelő-sérüléssel élő fiatal férfiak esetében azt találta, hogy komoly erőfeszítéseket tesznek azért, hogy férfiaságukat mind kenyérkeresőként, mind intim partnerként bizonyítsák, és hogy a sérülés jelentős hatással volt hatalmi pozícióikra. Esetükben a fogyatékos-identitást erősen elnyomta az a vágy, hogy a közösségeik által elvárt erős, férfias identitást mutassák. Egy másik vizsgálatban parasportolók tapasztalatait kutatva Haslett és munkatársai (2020) három eltérő mintát azonosítottak a különböző fogyatékossgok és a sportolók identitása közötti feszültségek tekintetében. Míg egyesek felkarolják (*embrace*) és elfogadják saját fogyatékossgukat és a fogyatékossg „nem-tragikus nézetét, amely pozitív társadalmi identitásokat is magába foglal” (Haslett et al., 2020, p. 5), addig mások inkább a negatív sztereotípiákat használják magukra nézve, ezáltal hangsúlyozva a fogyatékossguk leküzdése érdekében tett erőfeszítéseiket. Egy harmadik csoport tagjai leginkább sportolói identitásukra összpontosítottak, és sem nem hangsúlyozták, sem nem titkolták vagy becsülték le fogyatékossgukat.

Összefoglalva, az interszekcionális megközelítést alkalmazó fogyatékossgai vizsgálatok számos szempontból árnyalják a fogyatékossgal élő emberekről alkotott képet és megmutatják többek közt, hogy a férfi vagy női lét, a fogyatékossg jellege és súlyossága, továbbá az olyan ideológiák, mint az épségizmus vagy a heteronormativitás hogyan alakítják és módosítják a fogyatékossgal élő emberek identitását (Gerschick, 2000; Hirschmann, 2012; Loja et al., 2013). A fogyatékossgal élő vállalkozók identitás munkájának az interszekcionalitás lencséjén keresztül való jelen megközelítése, a szakirodalom bővítése mellett, lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük, hogyan alakítják át és árnyalják a vállalkozók a privilegizált, magányos fehér férfi vállalkozó archetipusának képét, és hogyan ragadják meg a fogyatékossgból és a vállalkozói létből fakadó sokszínű élettapasztalatokat.

Módszertan

Tanulmányunkban olyan kvalitatív kutatási módszert alkalmaztunk, amelyet jellemzően összetett és sokoldalú társadalmi jelenségek, például a fogyatékossg és az identitás vizsgálatára használnak (Cooper & Emory, 1995). A minta kiválasztásánál – a vizsgálati csoport meglehetősen

nehéz elérése miatt – hólabdamódszerrel dolgoztunk (Silverman, 2008). A kutatás során 2018 és 2020 között két szakaszban, először 10, majd 19, összesen huszonkilenc félig strukturált interjú felvételére került sor (Csillag et al., 2020; Hidegh et al., 2022). A részvétel feltétele az volt, hogy az illető fogyatékossgal élő vállalkozóként határozza meg magát, legalább három év vállalkozói tapasztalattal rendelkezzen (Bagheri et al., 2015) és/vagy legalább három alkalmazottja legyen (Parker Harris et al., 2014). Bár arra törekedtünk, hogy változatos minta jöjjön létre, a huszonkilenc vállalkozó közt végül csak nyolc nő volt, és a fogyatékossg tekintetében – egy hallássérült és egy további mentális egészségi problémákkal bíró személytől eltekintve – az interjúalanyoknak mozgás- vagy látássérül-

lattal rendelkezzen (Bagheri et al., 2015) és/vagy legalább három alkalmazottja legyen (Parker Harris et al., 2014). Bár arra törekedtünk, hogy változatos minta jöjjön létre, a huszonkilenc vállalkozó közt végül csak nyolc nő volt, és a fogyatékossg tekintetében – egy hallássérült és egy további mentális egészségi problémákkal bíró személytől eltekintve – az interjúalanyoknak mozgás- vagy látássérül-

1. táblázat

A kutatási mintába bevont vállalkozók listája

Személy (álnév)	Életkor (interjú időpontjában)	Végzettség	Fogyatékossg típusa	Fogyatékossg kialakulása	Iparág, foglalkozás	Vállalkozói tevékenység kezdete
Ottó	41	felsőfokú	mozgássérült (para)	baleset következtében sérült (2002)	orvosikellék-gyártás	2007
Viktor	56	felsőfokú szakképzés	vak	veleszületett, de fokozatosan romlik, az utóbbi 15 évben vak	építőipar, projektmenedzsment	1989
Bence	42	felsőfokú	mozgássérült (tetra)	baleset következtében sérült (2002)	számítástechnika, szabadidő-, sport-, rendezvényszervezés	2004
Róbert	33	felsőfokú	mozgássérült (tetra)	baleset következtében sérült (2005)	catering, kereskedelem	2004
Roland	42	felsőfokú	látássérült	veleszületett, de fokozatosan romlik	számítástechnika, szoftverfejlesztés	2004
Rebeka	36	felsőfokú	vak	veleszületett	kereskedelem	2008
Richárd	60	felsőfokú szakképzés	mozgássérült	baleset következtében sérült (1994)	számvitel, ruhaipar	1989
Antal	26	felsőfokú	vak	veleszületett	számítástechnika	2016
Tamás	40	felsőfokú	mozgássérült	baleset következtében sérült (2004)	autókereskedelem, mezőgazdaság, építőipar	2014 (2000)
Ágoston	70	felsőfokú	mozgássérült (para)	baleset következtében sérült (1978)	tervezés, építőipar, reklámipar	1999
Ábel	47	felsőfokú	vak	betegség következménye, fokozatosan romlik	jogász, sportedző	1997 (2019)
Vince	50	felsőfokú	mozgássérült	baleset következtében sérült (2007)	tanár, tánctanár, motivációs előadó	2001
Maja	29	felsőfokú szakképzés	látássérült	veleszületett, de fokozatosan romlik	masször	2013
Levente	42	középfokú	mozgássérült	baleset következtében sérült (2006)	kereskedelem (elektronikus eszközök)	2016
Marcell	55	felsőfokú	mozgássérült	baleset következtében sérült (2001)	filmrendező	2003
Lilla	49	felsőfokú	vak	veleszületett	masször	2007
Adél	51	középfokú	krónikus betegség, mentális panaszok	betegség következménye, fokozatosan romlik	ruhaipar	2018
Bea	64	felsőfokú	vak	betegség következménye, fokozatosan romlik	nyelvtanár	2001
Jakab	64	felsőfokú	mozgássérült (para)	gyermekbetegség következménye	takarítás	1987
Rita	50	felsőfokú	vak	betegség következménye (16 éves korban)	szervezetfejlesztési tanácsadó	2010
Detre	40	felsőfokú	mozgássérült (para)	veleszületett, de fokozatosan romlik	fogyatékossgügyi tanácsadó	1989
Milán	43	felsőfokú	látássérült	veleszületett, de fokozatosan romlik	számítástechnika, tanácsadó, tréner	2005
Emma	41	felsőfokú	vak	betegség következménye (12 éves korban)	blogger, tréner, könyvkiadás	2010
Valter	40	felsőfokú	vak	gyermekbetegség következménye	jogi tevékenység	2004
Gréta	50	felsőfokú szakképzés	mozgássérült	betegség következménye, fokozatosan romlik	orvosi kellék kereskedelem	2012
Vendel	50	felsőfokú	mozgássérült (tetra)	baleset következtében sérült (1993)	kereskedelem, vendéglátás, sportesemény szervezés	2002
László	55	felsőfokú szakképzés	siket	veleszületett, de fokozatosan romlik	számítástechnika	2016
Miklós	45	középfokú	mozgássérült	baleset következtében sérült (2007)	pék, orvosi kellék kereskedelem	2000
Dominik	67	felsőfokú	vak	orvosi műhiba következménye (2007)	coach	2015

Forrás: saját szerkesztés

lése volt. A minta ugyanakkor sokszínű volt a vállalkozók és a vállalkozások korát illetően, illetve országos lefedettséget mutat, és a vállalkozások által érintett tevékenységi területek szektorálisan szerteágazóak voltak: IT-szolgáltatások, értékesítés, építőipar és építészet, rendezvény szervezés és vendéglátás, mezőgazdaság, reklám, számvitel, ruházati ipar stb. Bár a fogyatékossgal élő vállalkozókra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre hazai statisztikák, így általánosíthatóságra nem is törekedhettünk, úgy véljük, hogy mintánk a vonatkozó populáció hasonló tendenciáit tükrözheti (1. táblázat).

Az interjúk hossza egy és három óra közt volt. A COVID-járvány miatt a második szakaszban néhány interjút online készítettünk. Az interjú első, strukturálatlan fele a vállalkozó élettörténetével foglalkozott, míg a második rész az önmegvalósítással, az autonómiával, az identitással kapcsolatos nyitott kérdéseket tartalmazott. Itt kívántuk feltárni a fogyatékossgal és a vállalkozói lét szubjektív tapasztalatait, és megérteni, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozók hogyan tulajdonítanak egyszerre értelmet fogyatékossguknak és vállalkozói tevékenységüknek. További interjúkérdések vonatkoztak más vállalkozókkal vagy más fogyatékossgal élő személyekkel való kapcsolatukra, beleértve a potenciális együttműködést vagy aktivizmust. Ezek segítettek betekintést nyerni az interjúalanyoknak a fogyatékossgal élő személyek közösségeiben szerzett tapasztalataiba. Az interjúkat szóról szóra rögzítettük, ezekről átiratok készültek.

Az adatok elemzésére NVivo szoftvert használtunk. Az első szakaszban az identitással kapcsolatos interjúrészleteket választottuk ki. Itt elméletvezérelt kódokat alkalmaztunk: fogyatékossgal, nem, szakmai/vállalkozói identitás, életkor és egyéb jellemzők szerint kódoltunk. A minta kódolása során kettős kódolási protokollt követtünk: minden interjút legalább két személy kódolt a kutatócsoportból, hogy támogassa a kódolási folyamat érvényességét (Creswell, 2003). A második fázisban már célzottan a fogyatékossgal és a vállalkozói identitáshoz kapcsolódó szövegrészletekre fókuszáltunk, amelyhez egy keresztábrás, ún. mátrixkódolást hoztunk létre. Ezután tipikus történeteket és összefüggéseket kerestünk, amelyek interszekcionális tapasztalatokat mutattak, és bizonyos mintázatokat alkottak. A feldolgozás közben azonosítottuk a kirajzolódó altémákat, több csoportos megbeszélés során feltártuk és tisztáztuk az ellentmondásokat és a kétértelműségeket. A résztvevők névtelenségét álnevek használatával biztosítottuk. Az interjú előtt beleegyező nyilatkozatot kértünk a válaszadóktól, és részletesen tájékoztattuk őket a tanulmány céljáról. Fontos volt számunkra, hogy a kutatásban részt vevő interjúalanyaink az eredmények bemutatásában és értelmezésében is jelen legyenek: a kutatásról készült újságcikkekben és rádióműsorban együtt, közösen jelentünk meg, illetve kerekasztal-beszélgetést szerveztünk, amelynek keretében a kutatásban résztvevők (interjúalanyok és kutatók), illetve diákok, vállalkozásfejlesztésben tevékenykedő szakemberek és a téma iránt érdeklődők közösen beszélgettünk a kutatásról és a tágabb társadalmi kontextusról.

Eredmények

A fogyatékossgal élő vállalkozók identitásuk alakítása során két, egymástól eltérő, de távolról sem homogén stratégiát alkalmaztak, melyek a fogyatékossgal és a vállalkozói lét eltérő mértékű és jellegű bevonásán alapultak. A következőkben egymás után bemutatjuk a kutatás alapján azonosított megközelítéseket, melyet a fogyatékossgal élő vállalkozók alkalmaztak identitásuk kialakításában a vállalkozás és a fogyatékossgal metszéspontján.

Az ellentmondásokat konzerváló identitásképzési stratégiák

Kutatásunk során úgy találtuk, hogy interjúalanyaink identitásmunkájuk során gyakran újratermelik azokat a társadalmi diskurzusokat, amelyek a fogyatékossgal és a vállalkozói lét összeegyeztetésének korlátosságát tételezik fel. Ezekben az esetekben identitásmunkájuk során vagy a fogyatékossgal élő ember, vagy a vállalkozó képével való azonosulást szorították háttérbe. Az alábbiakban ezt a két esetet mutatjuk be.

Az első mintázatban a fogyatékossgal kapcsolatban az interjúalanyok egy része a *zárójelzés* identitásformáló stratégiáját alkalmazta. Amikor arról kérdeztük őket, mit jelent számukra fogyatékossgal élő vállalkozónak lenni, akkor a fogyatékossgal mint identitáskategória távolítását, és a vállalkozói készségek, tulajdonságok hangsúlyozását figyeltük meg. *„Tulajdonképpen én sem vagyok fogyatékos, hanem csak egy csomó minden máshogy történik az életemben, mint másnak. De attól az még nem fogyatékos ... szerintem erre vannak jobb kifejezések.”* (Detre, kerekesszékes akadálymentesítési tanácsadó) *„Hogy valakinek sikere legyen, ahhoz kitartás kell, akarát, fejjel a falnak, és áttörni minden ajtót. Szerintem csak az emberen múlik. Az ember csak akkor tud vállalkozó lenni, ha olyan beállítottságú.”* (Ottó, kerekesszéket használó értékesítő) Ottó és Detre tudatosan félreterezik a fogyatékossgalot identitásformálásukban, és úgy döntenek, hogy elsősorban vállalkozóként tekintenek magukra. Válaszaikban elfogadják ugyan a fogyatékossgal által okozott korlátokat, de végső soron ezeket a munka és a vállalkozás szempontjából nagyrészt jelentéktelennek tekintik. Narratíváik a klasszikus vállalkozói identitást képviselik, és bár beszámolnak nehézségekről, az őket érő kihívásokat nem fogyatékossgaluknak tulajdonítják, hanem annak az ökoszisztémának, amely általában nem segíti elő a vállalkozást.

Visszatérő mintázat, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozó interjúalanyok megkülönböztetik magukat más fogyatékossgal élő emberektől, akik állami, intézményi vagy családi támogatásból tartják fent magukat. Ily módon a fogyatékossgal identitás figyelmen kívül hagyását gyakran más – nem vállalkozó, fizetett munkát nem végző, hátrahagyott életcélokkal nem bíró stb. – fogyatékossgal személyek és csoportok ún. *othering*-jével (a másság, a beszélőtől való különbözőség hangsúlyozása) támasztják alá: a saját kedvező énképük és a többi fogyatékossgal élő személy negatív képének szembeállítását támogatja a főként pozitív vállalkozói identitás kialakulását. *„Az az igazság, hogy én*

kevés látássérülttel tartom a kapcsolatot, vagy kevés fogyatékkal élővel, mert a többségük, ugye ez a semmi sem jó, nyavajgunk, satöbbi.” (Lilla, vak masször) Az inaktív fogyatékossgal élő személy sztereotíp képét, aki elvárja, hogy a társadalom gondoskodjon róla, de nem hajlandó vagy nem képes cselekedni, éles ellentétbe állítják az életüket aktívan irányító, elszánt vállalkozó képével. Ez a fajta önmeghatározás a társadalmi kapcsolatokban is tükröződik: a fogyatékossgal élő vállalkozók kifejezetten hangsúlyozták, hogy nem a sorstársak közül választják ki barátait, nem vesznek részt a fogyatékossgügyi szervezetek tevékenységében, sőt gyakran kritizálják e civil szervezeteket. Azaz a fogyatékossgot nemcsak egyéni, de társas identitáskategóriaként is elutasítják.

A második mintázat olyan eseteket tárt fel, amelyben az interjúalanyok – többnyire kényszervállalkozók – nem érzik magukat otthon a vállalkozói létben, és állításuk szerint vállalkozóvá is csak a fogyatékossgai ellátások elégtelensége vagy más foglalkoztatási lehetőségek hiánya miatt váltak. „(...) a mi esetünkben ez inkább a megélhetésünk kiegészítése. (...) Az a siker, hogy ha valaki jelentkezik egy tanfolyamra, megcsinálja és úgy érzem, hogy adtam neki valamit. ... Nekem itt kimerül. Tehát olyan sikereket nem fogok elérni, hogy jaj most ez annyira jó és akkor milliárdos leszek, meg mit tudom én. Tehát ez nyilván nem elérhető cél.” (Milán, látássérült informatikus, tréner) Milán esetében a vállalkozói lét a megélhető és az életcélok tekintetében is háttérbe szorult, ezért nem kötelezte el magát egyértelműen a vállalkozói identitás kialakítása mellett. Az ambiciózus, sikerre törekvő vállalkozó hagyományos képe elérhetetlennek és lehetetlennek tűnik számára.

Emma esete arra világít rá, hogy a fogyatékos-identitás kialakítását kísérheti az élet más területein megjelenő alacsony aspirációs szint: „Azt hiszem, hogy fogyatékkal élő emberként (...) hozzászoktam ahhoz, hogy ami nekem van, az elég a minimális életszínvonalhoz, hogy csak elidőzöm, és nem akarok többet...” (Emma, látássérült blogger és tréner). Az alacsony aspirációs szint mögött az internalizált épségista társadalmi normák, sztereotípiák és előítéletek állhatnak, amely miatt a médiában vagy a vállalkozásfejlesztési képzéseken ábrázolt tipikus vállalkozóról alkotott kép nem egyeztethető össze a passzív, segítségre szoruló és segélyre váró, folyton panaszkodó fogyatékossgal élő ember sztereotíp képével. Míg előbb Detre, Ottó és Lilla esetében azt láttuk, hogy ez az észlelt összeegyeztethetlenség az identitáskonstrukciós folyamatban a vállalkozói identitás fő identitáskategóriává emelését és a fogyatékos-identitás elutasítását hozta magával, addig Milán és Emma esete épp egy ellentétes identitáskonstrukciós stratégiára mutat rá: a vállalkozói identitás elutasítására és partvonalra helyezésére.

Az ellentmondásokat feloldó identitásképzési stratégiák

A többszörös identitások kezelése gyakran kihívást jelent, és különösen igaz ez a fogyatékos vállalkozói identitás kialakítására. Eredményeink alapján különböző identitásalakítási mintázatokat azonosítottunk, melyek az eredetileg ellentmondásos identitáskategóriák összeegyeztetését

előzzák. Ezeket a mintázatokat egy-egy konkrét példán keresztül mutatjuk be.

Néhány interjúalanynál különösen erősen jelent meg a vállalkozás és az én-identitás összefonódása. Vendel, aki napi szinten személyes gondoskodást igényel, azt állítja, hogy vállalkozói kompetenciái és tapasztalata segítik abban, hogy jobban megszervezze a magánéletét: „Gyakorlatilag én fönntartok egy vállalkozást a magánéletben is, ... egy ilyen Vendel Kft-t. És ezt nagyon át kell látni, a személyes feladatot, szerepeket ... nekem is meg kellett tanulnom, nemcsak saját magamnak alkalmazkodni különböző helyzetekhez, de más embereknek [gondozó, gyógytornász stb.] is megmagyarázni, hogy mit jelent az ő szerepük. ... Tehát ez szerintem abszolút vállalkozói szemlélet, mert nekem üzemeltetnem kell az életemet.” (Vendel, kereskedő kereskedő) Ebben a mintában nagyon erős a vállalkozással való azonosulás, ami egyben a pozitív identitás kialakításához is hozzájárul: Vendel kompetens szervezőként tekint magára, aki vállalkozóként visszanyeri az irányítást a mozgássérüléséből fakadó akadályok felett. Itt tehát a vállalkozó képével való azonosulás nyújt erőforrást a fogyatékossgal élő ember megküzdési stratégiáinak kialakításához.

A fogyatékossg a vállalkozás létrehozásában is játszhat pozitív szerepet, hiszen know-how-t és bennfentes (insider) pozíciót biztosít, ha a vállalkozás kifejezetten fogyatékossgal élő személyek számára nyújt speciális eszközöket és szolgáltatásokat. „Az emberek is látták az én lelkesedésemet, az én odaadásomat, ezt a plusz többletet. Tehát nemcsak árut kaptak, hanem mellé kaptak egy csomagot, ami én vagyok.” (Gréta, kerekesszékek-használó kereskedő) Gréta az üzlet részeként kezeli fogyatékossgának felvállalását – noha más szempontból egyértelmű hátránnyként tekint rá –, ami üzleti hitelességet és önazonosságot is biztosít számára. Miközben kerekesszékeket ad el és szervizel, önmagát is az üzleti vállalkozás részeként azonosítja. A fogyatékossgal élő emberek mindennapi életének személyes ismerete és megértése tehát nemcsak üzleti előnyt jelent, hanem lehetővé teszi számára, hogy a két identitáskategóriát összeegyeztesse, és az eredetileg főként negatív fogyatékos-identitásból pozitív identitást alakítson ki. Ily módon szinergia jön létre a fogyatékossg és a vállalkozás, mint identitáskategóriák között.

Ezen túlmenően, az interjúalanyok szerint a fogyatékos létből fakadó kihívásokkal való megküzdés is szerepet játszhat a vállalkozóvá válásban, mivel a személyiség állóképességét is erősítheti. „A múltam miatt nagyon sokat kellett küzdenem, tehát azt gondolom, hogy az átlagemberhez képest talán több akaraterővel vagyok megáldva, vagy fejlesztem, kétszer, háromszor annyi energiát kellett mindig beletenni, mint mondjuk egy jól halló vagy egy jól kommunikáló embernek.” (László, hallássérült informatikus) László hangsúlyozza, hogy hallássérültként megtanult határozott és kitartó lenni, a büszkeség pedig, amit az akadályok leküzdése miatt érez, csak növeli sikerét, és plusz energiát ad a vállalkozáshoz. A fogyatékossgához kapcsolódóan megélt akadályokat előnnyé formálja identitáskonstrukciójában, amely hozzájárul a pozitív vállalkozói identitás kialakításához.

Egy további összeegyeztetési stratégiaként azonosítottuk a nem-fogyatékos identitáspozíció kialakítását olyan helyzetekben, amikor az egyén vállalkozóként lép fel. *„Ha egy tárgyalásra elmegyek, akkor oda egy kolléganővel megyek, aki lát. Tehát, akkor ott egy tárgyalási helyzetben vagyunk, ahol el is felejtí X, hogy én nem látok, egyrészt mert be tudok menni, le tudok ülni a székre, mert ott van velem a látó kolléganő, megfogja a kezem, és ráteszi a megkínált kávéra, és el fogom tudni venni, és ettől egy olyan pozíciót tud nekem megteremteni, amivel X nem is érzékeli, hogy nem látok. Ezért mondtam, hogy én velem a társadalom azért nem tudja megcsinálni, hogy a vakokat lenyomják, mert nem vakként élem meg a napi életemet.”* (Bea, vak nyelvtanár)

Bea példáján látjuk, hogy a személyi asszisztens alkalmazása hozzájárulhat egy ún. mainstream identitás kialakításához, és biztosítja az egyenrangú partneri szerepvállaláshoz szükséges társadalmi státuszt. Ez a személyi asszisztens segítségével létrehozott nem-fogyatékos identitáspozíció segít elhárítani az épségista társadalmi normákból fakadó fenyegetést, amely rávetül az identitáskonstrukciós folyamatra, és hozzásegíti az egyént a privilégiumot jelentő vállalkozói identitás megéléséhez társas helyzetekben. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ez valójában egy sikeres álcázási manőver is, amely elutasítja a fogyatékosággal élő emberek közösségéhez való tartozást és érintetlenül hagyja a vállalkozáshoz kapcsolódó épségista társadalmi normákat.

Ugyanakkor a pozitív vállalkozói identitás kialakítása és a fogyatékosággal élő emberek társadalmi elutasításával való szembehelyezkedés belső konfliktusokat vonhat maga után. Számos interjúalanyunk internalizálta azt az általános elvárást, hogy rendezett öltözködésükkel és kinézetükkel belesimuljanak a többségi társadalomba és minél kevésbé vonják magukra a figyelmet. *„Az utcára én mindig úgy megyek ki, hogy nekem azért be van tupírozva a hajam. Van, amikor három óráig tart, tehát hogyha szar állapotban vagyok, ... akkor lehet, hogy fölkelek öt órával korábban, de akkor úgy menjek el, hogy tiszta vagyok, nem vagyok bűdös, nem úgy nézek ki, mint egy putris hajléktalan.”* (Adél, krónikus betegséggel és mentális panaszokkal élő varrónő) *„Ha te sérült vagy, az látszik rajtad, minden másban neked tökéletesnek kell lenned, ... mindig legyél jól ápolt, megmosakodott, szép ruhába legyél fölöltözve, legyen tiszta a kerekesszék, mert azt, hogy valami bajom van, azt nem tudom tagadni, mert van, ez éppen elég, úgyhogy amire oda tudok figyelni, minden más, az legyen rendesen karbantartva.”* (Vendel, kerekesszékes kereskedő) Az emberi és szakmai elfogadást biztosító rendezett kinézet – vagy a szépség – a fogyatékoságból fakadó testi tökéletlenség és „csúnyaság” kompenzálása miatt válik fontossá. A vállalkozói identitás kialakításához tehát a testi megjelenés megfelelő kimunkálása is kulcsfontosságúnak tűnik, amit szintén átszínez a külsőségekben is megjelenő társadalmi normáknak való sokrétű megfelelés kényszere.

Záró következtetések

A hagyományosan kiváltságosnak és hátrányosnak tartott identitások kölcsönhatását követve megfigyelhettük, hogy a fogyatékosággal élő vállalkozók hogyan próbálták elkerülni a testi és mentális állapotukból, valamint a korlátozó társadalmi környezetből eredő különböző, identitásukat érő kihívásokat és fenyegetéseket.

A fogyatékoság és a vállalkozói identitáskategóriák közötti ellentmondásosságot erősítő társadalmi diskurzusok tükröződtek vissza és termelődtek újra azokban az identitáskonstrukciós stratégiákban, amelyek vagy az egyik, vagy a másik identitáskategória háttérbe szorításával dolgoztak. A fogyatékoság zárójelbe tevése és a vállalkozói identitás kiterjesztése révén ezen fogyatékosággal élő vállalkozók az archetipikus vállalkozóhoz hasonló identitáspozíciót hoztak létre (Jammaers & Zanoni, 2020). Azonban azáltal, hogy megkülönböztetik magukat más, nem vállalkozó sorstársaiktól passzívnak és motiválatlannak ábrázolva őket, reprodukálják a fogyatékosággal élő emberekről alkotott épségista feltételezéseket (Mik-Meyer, 2016). Ahhoz, hogy a többségi társadalomban az épségista elvárások közepette egy fogyatékos vállalkozói identitást alakítsanak ki, *„identitásmunkájuk része kell, hogy legyen az uralkodó norma visszatükrözése, amely hitelessé teszi őket”* (Ahl & Marlow, 2012, p. 548).

Az eredmények azt mutatták, hogy lehetséges a vállalkozói identitás kialakításának elutasítása is. Ezek a narratívák a „valódi” vállalkozókhöz képest más, marginalizált identitást mutattak, tükrözve egyfajta internalizált épségizmust (Csillag et al., 2021). Ez ugyanakkor az ambíciók és a vállalkozói potenciál csökkenését és annak a lehetőségnek az elmaradását eredményezte, hogy a vállalkozói identitást új, pozitív identitások kialakítására használják.

A fogyatékosággal élő vállalkozók eltérő stratégiákat használtak a különböző identitáskategóriák összeegyeztetésére. A fogyatékoság elfogadása és felvállalása lehetővé tette számukra, hogy a fogyatékoságot erőforrásként használják a vállalkozói identitás kialakításához és hitelességet biztosítsanak a maguk számukra a fogyatékosággal kapcsolatos üzleti tevékenységek esetében, hasonlóan az etnikai kisebbségi vállalkozókhöz (Barrett & Vershinina, 2017). Ennek fordított formája, amikor a vállalkozói készségeket a fogyatékoság hétköznapi megélésében, a mindennapi akadályok leküzdésére használták fel. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a fogyatékoság alapvető kategória a vállalkozók identitásának alakításában, a fogyatékoság által létrehozott társadalmi pozicionálások összetett kölcsönhatásokat és dinamikákat eredményeznek. A fogyatékoság rétegzett és szerteágazó hátrányokhoz vezet, melyek leküzdése, egy erős és pozitív identitás kialakítása és fenntartása sokszor a nem, a társadalmi pozíció, a kultúra, a családi háttér vagy akár az egyéni habitusok függvényében alakulhat (Watermeyer & Swartz, 2022). Ebben nyújthat támogatást a vállalkozás akár a menedzsmentkészségek fejlesztése, vagy a szükséges anyagi háttér megteremtése révén.

Összességében elmondható, hogy az eredmények szerint a fogyatékosággal élő vállalkozók interszekcionális

identitásmunkáját az épségizmus és a vállalkozót innovatív, kivételes képességekkel és tudással rendelkező és független személyként meghatározó vállalkozói diskurzus megkérdőjelezése jellemzi. Eközben a pozitív identitások kialakításának eszközeként a sorstársakról alkotott negatív vélemény a különbséget hangsúlyozza és reprodukálja az egyenlőtlenségek mögötti hatalmi struktúrákat.

A jelen kutatás korlátai és további kutatási irányok

Kutatásunk célja a fogyatékossgal élő vállalkozók identitáskonstrukciójának feltárása, a tudományos és szakmai megértés elmélyítése volt. Az eredmények hatókörét ugyanakkor egyértelműen szűkíti a kis számú válaszadó, különösen a női vállalkozók alacsony száma. Szintén fontos korlát, hogy kutatócsoportunkban nincs olyan kutatótárs, akinek személyes tapasztalata lenne a fogyatékossgal megélésében: részvételi módszertanok alkalmazásával a fogyatékossgal élő emberek interszekcionális tapasztalatai kétségtelenül még mélyebben feltárhatók.

A fogyatékossgal élő vállalkozók megismerését célzó kutatások a jövőben számos irányba haladhatnak tovább. Mivel a női vállalkozások hátterében a szakirodalom szerint eltérő motivációk állhatnak, valamint a hagyományos nemi szerepek eltérő vállalkozói magatartást eredményezhetnek (Essers & Benschop, 2009; Gódnány, 2018), kérdés, hogy ez a fogyatékossgal élő női vállalkozók körében milyen mintázatot mutat. Kérdés az is, hogy a szakmai kapcsolatok/hálózatok (pl. vállalkozói klub) milyen szerepet töltenek be a fogyatékossgal élő vállalkozók esetén, milyen vállalkozói szerepmodelleket közvetítenek és milyen támogatást képesek biztosítani. Egy további irány lehet a fogyatékossgal egyéb identitáskategóriákkal (pl. életkor, vallás, családi állapot) való öszszevetése, vagy a munkaerőpiaci szerepek és identitások (alkalmazott vs. vállalkozó, vezetés) (Merolla et al., 2012) eltérő hatásainak vizsgálata.

Felhasznált irodalom

- Adeeko, N., & Treanor, L. (2022). Negotiating stigmatised identities: Enterprising refugee women in the United Kingdom. *International Small Business Journal*, 40(1), 23–46. <https://doi.org/10.1177/0266242621997033>
- Ahl, H., & Marlow, S. (2012). Exploring the dynamics of gender, feminism and entrepreneurship: Advancing debate to escape a dead end? *Organization*, 19(5), 543–562.
- Aldrich, H. E., & Ruef, M. (2018). Unicorns, gazelles, and other distractions on the way to understanding real entrepreneurship in the United States. *Academy of Management Perspectives*, 34(2), 458–472. <https://doi.org/10.5465/amp.2017.0123>
- Artiles, A. (2013). Untangling the racialization of disabilities: An intersectionality critique across disability models. *Du Bois Review*, 10(2), 329–347. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000271>

- Aulet, B. (2013). *Disciplined Entrepreneurship 24 Steps to a Successful Startup*. John Wiley & Sons, Inc.
- Aulet, B., & Murray, F. (2013). *A Tale of Two Entrepreneurs: Understanding Differences in the Types of Entrepreneurship in the Economy*. Ewing Marion Kauffman Foundation.
- Bagheri, A., Azizi, M., & Fard, F. M. (2015). Managerial Skills Required by Entrepreneurs with Physical and Mobility Disabilities. *International Journal of Management Sciences*, 5(8), 571–581.
- Bailey, M., & Mobley, I. A. (2019). A black feminist disability framework. *GENDER & SOCIETY*, 33(1), 19–40. <https://www.buffalo.edu/content/dam/www/genderin/Black%20Feminist%20Disability%20Framework.pdf>
- Barrett, R., & Vershinina, N. (2017). Intersectionality of ethnic and entrepreneurial identities: a study of post-war Polish entrepreneurs in an English city. *Journal of Small Business Management*, 55(3), 430–443. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12246>
- Berghs, M., & Dyson, S. (2020). Intersectionality and employment in the United Kingdom: Where are all the Black disabled people? *Disability & Society*, 37(4), 543–566. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1829556>
- Booyen, L. A. E. (2018). Workplace Identity Construction: An Intersectional-Identity-Cultural Lens. In *Oxford Research Encyclopedia of Business and Management*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190224851.013.47>
- Brown, R. L., & Moloney, M. E. (2018). Intersectionality, work, and well-being: the effects of gender and disability. *Gender & Society*, 33(1), 94–122. <https://doi.org/10.1177/0891243218800636>
- Calás, M. B., Smircich, L., & Holvino, E. (2014). Theorizing gender-and-organization: Changing Times... Changing Theories? In S. Kumra, R. Simpson, & R. J. Burke (Eds.), *The Oxford Handbook of Gender in Organizations* (pp. 1–45). Oxford University Press.
- Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism. The Production of Disability and Aabledness*. Palgrave Macmillan.
- Collins, P. H. (2020). *Intersectionality as Critical Social Theory*. Polity Press.
- Cooney, T. (2008). Entrepreneurs with Disabilities: Profile of a Forgotten Minority. *Irish Business Journal*, 4(1), 119–129. <https://arrow.tudublin.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=buschmarart>
- Cooper, D. R., & Emory, C. W. (1995). *Business Research Method*. McGraw-Hill.
- Corlett, S., & Mavin, S. (2014). Intersectionality, identity and identity work: Shared tenets and future research agendas for gender and identity studies. *Gender in Management: An International Journal*, 29(5), 258–276. <https://doi.org/10.1108/GM-12-2013-0138>
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, Identity politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. SAGE.

- Csillag, S., Györi, Z., & Svastics, C. (2019). Long and winding road? Barriers and supporting factors as perceived by entrepreneurs with disabilities. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 13(1–2), 42–63.
<https://doi.org/10.1108/JEC-11-2018-0097>
- Csillag, S., Györi, Z., & Svastics, C. (2020). Vaktában vállalkozni? Fogatékossággal élő vállalkozók a hazai munkaerőpiacon. *Vezetéstudomány*, 51(4), 26–39.
<https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.04.03>
- Csillag, S., Svastics, C., Györi, Z., & Hidegh, A. L. (2021). A tökéletes test mítosza: Az épségizmus mint a fogyatékossgal élő emberek munkaerőpiaci marginalizációját erősítő ideológia. *Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(3), 1–19.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.3.1>
- Drummond, J. D., & Brotman, S. (2014). Intersecting and embodied identities: A queer woman's experience of disability and sexuality. *Sex Disability*, 32, 533–549.
<https://doi.org/10.1007/s11195-014-9382-4>
- Erevelles, N., & Minear, A. (2010). Unspeakable offenses: untangling race and disability in discourses of intersectionality. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 4(2), 127–145.
<https://doi.org/10.3828/jlcds.2010.11>
- Erogul, M. S., Rod, M., & Barragan, S. (2019). Contextualizing Arab female entrepreneurship in the United Arab Emirates. *Culture and Organization*, 25(5), 317–331.
<https://doi.org/10.1080/14759551.2016.1244824>
- Essers, C., & Benschop, Y. (2007). Enterprising identities: Female entrepreneurs of Moroccan or Turkish origin in the Netherlands. *Organization Studies*, 28(1), 49–69.
<https://doi.org/10.1177/0170840606068256>
- Essers, C., & Benschop, Y. (2009). Muslim businesswomen doing boundary work: The negotiation of Islam, gender and ethnicity within entrepreneurial contexts. *Human Relations*, 62(3), 403–423.
<https://doi.org/10.1177/0018726708101042>
- Essers, C., Doorewaard, H., & Benschop, Y. (2013). Family ties: Migrant female business owners doing identity work on the public–private divide. *Human Relations*, 66(12), 1645–1665.
<https://doi.org/10.1177/0018726713486820>
- Essers, C., & Tedmanson, D. (2014). Upsetting 'Others' in the Netherlands: Narratives of Muslim Turkish Migrant Businesswomen at the Crossroads of Ethnicity, Gender and Religion. *Gender, Work & Organization*, 21(4), 353–367.
<https://doi.org/10.1111/gwao.12041>
- Fylling, I., & Melboe, L. (2019). Culturalisation, Homogenisation, Assimilation? Intersectional Perspectives on the Life Experiences of Sami People with Disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21(1), 89–99.
<https://doi.org/10.16993/sjdr.575>
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia University Press.
- Gerschick, T. J. (2000). Toward a Theory of Disability and Gender. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 25(4), 1263–1268.
<https://doi.org/10.1086/495558>
- Gódnány, Z. (2018). Női vállalkozók – kutatási területek. Elméleti áttekintés. *Vezetéstudomány*, 49(4), 58–67.
<https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2018.04.06>
- Goethals, T., De Schauwer, E., & Van Hove, G. (2015). Weaving intersectionality into disability studies research: inclusion, reflexivity and anti-essentialism. *Journal of Diversity and Gender Studies*, 2(1–2), 75–94.
<https://doi.org/10.11116/jdivegendstud.2.1-2.0075>
- Hancock, A.-M. (2007). When multiplication doesn't equal quick addition: Examining intersectionality as a research paradigm. *Perspectives on Politics*, 5(1), 63–79.
<https://doi.org/10.1017/S1537592707070065>
- Hankivsky, O., Grace, D., Hunting, G., Giesbrecht, M., Fridkin, A., Rudrum, S., Ferlatte, O., & Clark, N. (2014). An intersectionality-based policy analysis framework: Critical reflections on a methodology for advancing equity. *International Journal for Equity in Health*, 13, 119.
<https://doi.org/10.1186/s12939-014-0119-x>
- Harvey, A. M. (2005). Becoming entrepreneurs: intersections of race, class, and gender at the black beauty salon. *Gender & Society*, 19(6), 789–808.
<https://doi.org/10.1177/0891243205280104>
- Haslett, D., Choi, I., & Smith, B. (2020). Para athlete activism: A qualitative examination of disability activism through paralympic sport in Ireland. *Psychology of Sport and Exercise*, 47, 1–9.
<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2019.101639>
- Heizmann, H., & Liu, H. (2020). “Bloody Wonder Woman!?”: Identity performances of elite women entrepreneurs on Instagram. *Human Relations*, 75(3), 411–440.
<https://doi.org/10.1177/0018726720979034>
- Hernández-Saca, D. I., Gutmann Kahn, L., & Cannon, M. A. (2018). Intersectionality dis/ability research: how dis/ability research in education engages intersectionality to uncover the multidimensional construction of dis/abled experiences. *Review of Research in Education*, 42(1), 286–311.
<https://doi.org/10.3102/0091732X18762439>
- Hidegh, A. L., Svastics, C., Csillag, S., & Györi, Z. (2023). The intersectional identity work of entrepreneurs with disabilities: Constructing difference through disability, gender, and entrepreneurship. *Culture and Organization*, 29(3), 226–241.
<https://doi.org/10.1080/14759551.2023.2201006>
- Hidegh, A. L., Svastics, C., Györi, Z., & Csillag, S. (2022). The lived experience of freedom among entrepreneurs with disabilities. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 28(9), 357–375.
<https://doi.org/10.1108/IJEBR-03-2022-0222>
- Hirschmann, N. J. (2012). Disability as a new frontier for feminist intersectionality research. *Politics and Gender*, 8(3), 396–405.
<https://doi.org/10.1017/S1743923X12000384>

- Jammaers, E., & Zanoni, P. (2020). Unexpected entrepreneurs: The identity work of entrepreneurs with disabilities. *Entrepreneurship & Regional Development*, 32(9–10), 879–898. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1842913>
- Jávor, R., Ellis, R., & B. Erdős, M. (2022). Drifting, not driving. identity structure analysis to explore entrepreneurial identity. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 53(5), 2–15. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.05.01>
- King, T., Shields, M., Shakespeare, T., Milner, A., & Kavanagh, A. (2019). An intersectional approach to understandings of mental health inequalities among men with disabilities. *SSM-Population Health*, 9, 100464. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.100464>
- Knight, J. (2015). The evolving motivations of ethnic entrepreneurs. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 9(2), 114–131. <https://doi.org/10.1108/JEC-10-2013-0031>
- Loja, E., Costa, M. E., Hughes, B., & Menezes, I. (2013). Disability, embodiment and ableism: Stories of resistance. *Disability & Society*, 28(2), 190–203. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.705057>
- McGrath, C., Rudman, D. L., Polgar, J., Spafford, M., & Trentham, B. (2016). Negotiating positive aging in the presence of age-related vision loss (ARVL): The shaping and perpetuation of disability. *Journal of Aging Studies*, 39, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2016.08.002>
- Merolla, D. M., Serpe, R. T., Stryker, S., & Schultz, P. W. (2012). Structural precursors to identity processes: The role of proximate social structures. *Social Psychology Quarterly*, 75(2), 149–172. <https://doi.org/10.1177/0190272511436352>
- Mik-Meyer, N. (2016). Othering, ableism and disability: A discursive analysis of co-workers' construction of colleagues with visible impairments. *Human Relations*, 69(6), 1341–1363. <https://doi.org/10.1177/0018726715618454>
- Miller, R. (2018). Toward intersectional identity perspectives on disability and LGBTQ identities in higher education. *Journal of College Student Development*, 59(3), 327–346. <https://doi.org/10.1353/csd.2018.0030>
- Moodley, J., & Graham, L. (2015). The importance of intersectionality in disability and gender studies. *Agenda*, 29(2), 24–33. <https://doi.org/10.1080/10130950.2015.1041802>
- Ostrander, N. (2008). When identities collide: Masculinity, disability and race. *Disability & Society*, 23(6), 585–597. <https://doi.org/10.1080/09687590802328451>
- Parker Harris, S., Renko, M., & Caldwell, K. (2014). Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: Exploring political–economic and socio-cultural factors. *Disability & Society*, 29(8), 1275–1290. <https://doi.org/10.1080/09687599.2014.924904>
- Richard, S., & Hennekam, S. (2021). Constructing a positive identity as a disabled worker through social comparison: The role of stigma and disability characteristics. *Journal of Vocational Behaviour*, 125. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103528>
- Romero, M., & Valdez, Z. (2016). Introduction to the special issue: Intersectionality and entrepreneurship. *Ethnic and Racial Studies*, 39(9), 1553–1565. <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1171374>
- Salamzadeh, A., & Kawamorita Kesim, H. (2017). The enterprising communities and startup ecosystem in Iran. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 11(4), 456–479. <https://doi.org/10.1108/JEC-07-2015-0036>
- Sebestyén, Z. (2014). Interszekcionalitás, mint esélyegyenlőségi koncepció, avagy genderkutatás más szemszögből. *METSZETEK*, 1, 276–291. https://met-szetek.unideb.hu/files/201401_14_sebestyen_zsu-za_0.pdf
- Shifrer, D., & Frederick, A. (2019). Disability at the intersections. *Sociology Compass*, 13, 1–16. <https://doi.org/10.1111/soc4.12733>
- Silverman, D. (2008). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. SAGE.
- Stirzaker, R., & Sitko, R. (2018). The older entrepreneurial self: Intersecting identities of older women entrepreneurs. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(8), 1748–1765. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-12-2017-0497>
- Watermeyer, B., & Swartz, L. (2022). Disability and the problem of lazy intersectionality. *Disability & Society*, 38(2), 362–366. <https://doi.org/10.1080/09687599.2022.2130177>
- Weldon, S. L. (2008). Intersectionality. In G. Goertz & A. Mazur (Eds.), *Politics, Gender and Concepts* (pp. 193–218). Cambridge University Press.
- Williams, J., & Patterson, N. (2019). New directions for entrepreneurship through a gender and disability lens. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(8), 1706–1726. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-12-2017-0499>
- Zheng, J., Pei, Y., & Gao, Y. (2020). Social media as a Disguise and an Aid: Disabled women in the cyber workforce in China. *Social Inclusion*, 8(2), 104–113. <https://doi.org/10.17645/si.v8i2.2646>